

УДК 37.064.2:172.3

ББК 74.200: 87.715

Т.С. П'ятакова

м. Київ, Україна

ПОБУДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ПРИНЦИПАХ ПЕДАГОГІКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Актуальність теми дослідження на сучасному етапі доведена двома історичними чинниками, до яких варто віднести глобалізацію сучасного світу і трансформацію українського суспільства, що зумовили необхідність переходу до нового толерантного типу педагогічної взаємодії в умовах оновленої освітньої психолого-педагогічної системи. Попри суттєвий доробок вітчизняних і зарубіжних педагогів – класиків та сучасних учених щодо гуманізації професійної свідомості педагогічного персоналу, питання, пов'язані з формуванням необхідних компетенцій майбутнього вчителя як носія й організатора толерантних відносин між учасниками педагогічного спілкування, що є представниками полікультурного, багатонаціонального, релігійно чи соціально різноманітного середовища, досі є недостатньо розкритим предметом фундаментальних науково-педагогічних досліджень.

Тому метою нашого дослідження є визначення найбільш ефективної стратегії педагогічної взаємодії для побудови навчально-виховного процесу на принципах педагогіки толерантності.

Тероризм, расизм, масова дискримінація, ксенофобія та пов'язана з ними нетерпимість, які є рисами нетолерантного суспільства, на початку третього тисячоліття стають об'єктами для попередження та подолання. На це спрямований процес виховання в усьому світі, мобілізуючи зусилля педагогів у напрямку розвитку толерантних якостей вихованців. Але не лише сучасний стан розвитку людини і суспільства вимагає від особистості високого рівня її загальної культури, моральних якостей і порозуміння між людьми. Дослідження показало, що проблеми гармонійних відносин між людьми мали значимість ще за часів сивої давнини. Китайський філософ Конфуцій (551-479 рр. до н.е.) відкрито проповідував ідею толерантності: «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі, і тоді у державі та в сім'ї до тебе не будуть відчувати ворожнечі». Важливим результатом діяльності гуманістів епохи Відродження та Реформації, і передусім Вольтера, було визнання толерантності, яка стала основоположним компонентом миру і злагоди між релігіями, народами та іншими соціальними групами. Вольтеру приписують вислів: «Я не погоджуюся з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право відстоювати особисту думку». Це афоризм, у якому передана класична теорія толерантності. В праці Владислава Лекторського «Про толерантність, плюралізм та критицизм» висвітлені чотири способи розуміння явища толерантності:

1) толерантність як індиферентність - припускає існування думок, істинність яких ніколи не буде доведена;

2) толерантність як неможливість взаєморозуміння - обмежує прояв терпимості пошаною до іншого;

3) толерантність як зверхність - має на увазі привілейоване в свідомості людини положення своєї культури, тому всі інші оцінюються як слабші;

4) толерантність як терпимість, розширення власного досвіду і критичний діалог» [6, с.46].

На нашу думку саме останній спосіб найбільше розкриває сутність поняття «толерантність» в умовах глобалізаційних викликів, коли толерантність розглядається як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння.

Толерантність в рамках нашого дослідження слід розуміти як професійно важливу якість учителя, яка характеризується здатністю сприймати без агресії інші судження, інший спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості суб'єктів освітнього і соціокультурного простору шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариствості, емпатії та психологічного комфорту [4].

Отже *толерантність* - це новий формуючий напрям загальної педагогічної теорії і практики, *метою* якого є:

- дослідження процесів виховання та освіти різних вікових груп;
- створення умов саморозкриття і самореалізації особистості;
- формування особистої відповідальності кожного за свої дії та вчинки.

Основними принципами толерантності є наступні:

- відмова від насилля;
- вміння примусити себе, не змушуючи інших;
- прийняття іншого, хто може відрізнитися за різними ознаками.

Також толерантність, в європейському розумінні, є прикладом підпорядкування законам, традиціям та звичаям.

Славетні гуманісти усіх епох в основу навчання та виховання поклали ідеї ненасильства, небайдужості і поваги до особистості кожного учня, спираючись на принципи толерантності, і залишили нам у спадок «вальдорфську педагогіку» (Р. Штайнер), «педагогіку толерантності» (К. Вентцель) та незрівняну «педагогіку добра» (І. Зязюн). Щодо розкриття педагогічного контексту феномена толерантності, вважаємо суттєвим відзначити, що у роботах окремих авторів, зокрема І. Беха, педагогічний контекст феномена толерантності розглядається не тільки як характеристика індивідуальної свідомості, але й як особлива особистісна риса, що може бути в більшому або меншому ступені сформована відповідною педагогічною взаємодією [1, с.35]. Відтак, слід відзначити, що «толерантність», будучи особливістю свідомості чи особистісною рисою, не притаманна людині спочатку і може ніколи не з'явитися, якщо вона не буде спеціально вихована, сформована.

Особистість вчителя ми можемо оцінити з точки зору наявності толерантних якостей, спостерігаючи за проявами толерантності в професійній діяльності і реалізацією принципів толерантності в педагогічному середовищі, в суспільстві. Відповідно, етичними принципами, на яких має бути побудована педагогіка толерантності є: 1) принцип ненасилля; 2) принцип позитивності; 3) принцип «Я-повідомлень» замість «Ти - засуджень»; 4) принцип дзеркала або «З точки зору іншого»; 5) принцип зворотнього зв'язку; 6) принцип незрівняності; 7) принцип таємниці; 8) принцип відповідальності; 9) принцип особистого прикладу [3; 5; 6; 7; 8].

При цьому, дотримуючись розуміння феномена толерантності як якості вчителя та його ставлення до дійсності, *структуру педагогічної взаємодії* вчителя, що будується на принципах педагогіки толерантності, доцільно представити у вигляді взаємодії *трьох провідних компонентів*: концептуально-ціннісного, особистісно-мотиваційного й діяльнісно-поведінкового [4].

Так, *концептуально-ціннісний компонент* педагогічної взаємодії вчителя виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінують такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості і здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на

діалектичний зв'язок розвитку й саморозвитку особистості; терпимість до думок і поведінки інших людей; зорієнтованість на партнерство і співробітництво.

Особистісно-мотиваційний компонент педагогічної взаємодії вчителя виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників навчально-виховного процесу, а саме: доброзичливість, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердність, емпатійність, справедливість, терпимість.

Діяльнісно-поведінковий компонент педагогічної взаємодії вчителя виявляється через систему способів його педагогічних дій щодо організації, контролю й оцінки якості діяльності учасників навчально-виховного процесу, серед яких: сприймання особистості партнера таким, яким він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або згладжувати негативні почуття; вміння вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; вміння володіти собою і йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації.

Структура толерантності як професійно важливої якості особистості вчителя проявляється у вигляді взаємодії її провідних компонентів.

У психолого-педагогічній літературі виокремлюють *п'ять основних стратегій* взаємодії: конкуренція, стратегія уникнення, стратегія пристосування, стратегія співробітництва, стратегія компромісу [7, с.289-291]. Стратегія етичного захисту є наскрізною і є необхідним компонентом кожної з зазначених. Використання тієї чи іншої стратегії зумовлюється реальними передумовами взаємодії, жодна з них не може розглядатися як однозначно вірна або хибна, корисна чи шкідлива. Розглянемо більш детально стратегію співробітництва, оскільки стратегія *співробітництва* відзначається тим, що головною її ознакою є прагнення усіх учасників взаємодії разом підійти до ефективного розв'язання конфліктних ситуацій, до взаємодопомоги в проблемних ситуаціях та пошуку взаємовигідних результатів і шляхів їх досягнення. Ця стратегія є найефективнішою для взаєморозуміння, встановлення добрих стосунків, проте вона потребує більше часу та взаємних зусиль для її втілення. Обидві сторони мають бути озброєними фасилітативними вміннями, щоб вміти пояснити свої бажання, висловити потреби, вислухати одна одну, виробити альтернативні варіанти дій і розв'язання проблеми. У педагогічній діяльності впровадження стратегії співробітництва ускладнюється тим, що учень не завжди має змогу взаємодіяти як рівнозначний учасник процесу. Тому вчителю необхідно не лише прагнути до взаємодії, а створювати умови для залучення учня до цього процесу, навіть за наявності опору або невміння взаємодіяти. Йому необхідно розширювати коло своїх стратегій і робити вибір на користь ситуації, а не діяти за єдиним стандартом, кожного разу ретельно аналізуючи ефективність взаємодії.

Проте недостатньо лише наголошувати на необхідності виховання і навчання толерантності, необхідно знайти відповідні *технології*, що дозволять втілити те, що декларується, в навчально-виховне середовище. Компаративістські дослідження допоможуть запозичити позитивний зарубіжний досвід побудови громадянського суспільства на принципах педагогіки толерантності.

Зокрема, актуальними зарубіжними технологіями сьогодення є різноманітні тренінги толерантності, наприклад, тренінг «Ступені навчання толерантності» (Teaching Steps To Tolerance – TST), розроблений Центром Симона Візенталя (м. Лос-Анджелес, США). Тренінг розрахований на викладачів середньої і вищої школи, основною метою тренінгу є надання допомоги викладачам і вихователям інтегрувати навчання толерантності в навчальні плани навчальних закладів і у весь процес навчання і виховання. Робота під час тренінгу проводиться в мікрогрупах по 3-5 осіб, що також повинно сприяти посиленню ефекту співробітництва і творчості учасників. Під час тренінгу вирішуються такі завдання:

- усвідомлення учасниками значимості толерантності в сфері освіти;
- вироблення способів рішення конкретних педагогічних ситуацій на основі толерантності;
- розробка стратегії впровадження толерантності в навчальне життя школи /вищого навчального закладу;
- складання планів уроків з розвитку толерантності з використанням технічних засобів навчання;
- складання списку рекомендованої літератури для вчителів;
- створення методики роботи з учителями, що не пройшли даний курс.

Важливе місце в тренінгу займають інтерактивні форми роботи з формування толерантності у викладачів/ вчителів: обговорення, дискусії в групах, аналіз уроку; вивчення й аналіз літератури для викладачів; вивчення й аналіз літератури для дітей, що містить мотиви, що формує толерантність чи інтолерантність; відвідування *віртуального музею толерантності*, що демонструє образи найбільш яскравих історичних подій і фактів прояву інтолерантності - від жертв холокосту до в'язнів тоталітарних режимів.

Цей тренінг широко практикувався у викладацьких аудиторіях різних країн, у тому числі, і в Україні. Серед його позитивних рис можна відзначити окрім загальної спрямованості і шляхетних цілей, дидактичну і методичну грамотність, використання передових інтерактивних методів навчання. Проте, є і слабкі сторони – зайва раціональність, заформалізованість, що не завжди відповідають культурній ментальності учасників [2].

Говорячи про європейський досвід, варто звернути увагу на швейцарські досягнення в галузі імплементації педагогіки толерантності на національному рівні. Оскільки європейські міністри освіти Ради Європи 18 жовтня 2002 року прийняли рішення щодо визначення «Дня пам'яті Холокосту та запобігання злочинів проти людства» в 48 країнах, що підписали Європейську Культурну Конвенцію, 12 червня 2003 року Швейцарська Конференція кантональних міністрів освіти прийняла рішення визнати 27 січня як День пам'яті Холокосту, що має відзначатись в усіх державних швейцарських школах.

«Холокост» є обов'язковим навчальним предметом в швейцарських школах з 2004-2005 навчального року, в кантональних курікулумах прописані навчальні цілі яких необхідно досягнути під час згадування про Холокост. На рівні середньої загально-освітньої школи навчання «пам'яті Холокосту» орієнтовано на досягнення цілей громадянської освіти, маючи на меті допомогти учням стати активними та відповідальними громадянами, розвинути критичне мислення та здатність до медіації, розвинути вміння попереджати та розв'язувати конфлікти мирним шляхом, отже бути толерантними. У старшій школі (в гімназіях, ліцеях та закладах професійної освіти) навчання «пам'яті Холокосту» робить великий внесок в справу запобігання насильству, маючи на меті аналіз, усвідомлення та попередження випадків та форм насильства, расизму, ксенофобії та анти-семітизму. Навчальні методи, що використовуються на уроках Холокосту, є більш інтерактивними і сприяють розвитку здатності учнів до поваги прав людини і її особистих та загальнолюдських цінностей, а також закликають до активної педагогічної взаємодії на принципах співпраці і взаєморозуміння. До дипломна і післядипломна професійна підготовка вчителів в педагогічних університетах Швейцарії передбачає розвиток необхідних компетенцій викладання зазначеного предмету: в навчальних планах є такі курси як «Підготовка до Дня пам'яті Холокосту», «Расизм у школах», «Менеджмент між культурної динаміки та розмаїття», «Особистісна інтеграція та інклюзія в професійному навчанні і підготовці», «Медіація в школах», «Якісна освіта в мультикультурних школах» та ін. Також в багатьох швейцарських університетах пропонуються курси післядипломної освіти у галузі прав людини, на яких педагоги вчаться розпізнавати випадки насильства та отримують практичні поради щодо ефективної боротьби проти дискримінації, расизму, ксенофобії та інших проявів нетолерантності [9].

Отже, можливо зробити **висновок**, що педагогічна взаємодія, побудована на принципах педагогіки толерантності, буде ефективною, якщо вчитель:

- усвідомлює, що його сприймають як зразок для наслідування;
- опановує та використовує відповідні вміння для розвитку діалогу та мирного розв'язання конфліктів;
- заохочує творчі підходи до вирішення проблем;
- сприяє залученню учнів та батьків до прийняття рішень і розробки програм спільної діяльності;
- вчить мислити критично та вміє оцінити позиції інших;
- цінує культурне розмаїття й створює умови для визнання культурних розбіжностей та їх проявів у житті.

Таким чином, педагогіка толерантності передбачає:

- створення соціально-педагогічних умов толерантної взаємодії, толерантного освітньо-виховного простору;
- створення умов культури спілкування;
- розвиток синергетичного мислення, що дозволяє приймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних та етнічних проявів людини;
- особистісно-орієнтований підхід в освітньому процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відношення в системі «учитель — учень — батьки».

Ідеї педагогіки толерантності як педагогіки ненасильства найбільш повно відображені у так званій *педагогіці співробітництва*. Практика роботи таких педагогів-новаторів, як Ш. Амонашвілі, І. Волкова, Є. Ільїна, С. Лисенкова, В. Шаталова, позитивний зарубіжний досвід побудови педагогічної взаємодії на принципах співробітництва і партнерства, інтеграції й інклюзії, виявили, що досягти високих результатів у сфері навчання і виховання підростаючого покоління можливо тільки у тому випадку, якщо максимально враховувати інтереси дітей, залишити їм право вільного вибору, любити їх і приймати такими, які вони є [2; 5; 8]. Педагогіка толерантності повинна все більше входити в класи і аудиторії наших навчальних закладів, де толерантний вчитель поведе своїх учнів до вершин їхнього особистісного розвитку сходами Толерантності. І цих сходинок може бути величезна кількість, тому що *толерантність – це не лише терпимість, але й здатність жити разом, сприяти розвитку іншої людини*.

Література:

1. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості // Початкова школа. – 2001. – №12., С. 32-35.
2. Грива О.А. Аналіз теоретичних підходів та досвіду роботи з виховання толерантності в дітей та молоді в умовах полікультурного світу: (Стаття). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2004_6.../Griva.pdf - Заголовок з екрану.
3. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. – К.: МАУП, 2000. – 312с.
4. Карандаш М.М. Толерантність як педагогічний феномен: (Стаття). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdpu/texts/.../08_01kmmtkr.pdf - Заголовок з титул. екрану.
5. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с., С. 7- 48.
6. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме. // Вопросы философии. – 1997. - №11. – С.46-54.
7. Педагогічна майстерність. Підручник / За ред. І.А. Зязюна. 2-ге вид. – К.: Вища шк., 2004. – 422с., С.289-293.
8. Ситаров В.А., Маралов В.Г. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе: Уч. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений./Под ред.В.А. Слостенина. – М., 2000. – 216 с., с.148-158.
9. Country Report on Holocaust Education in Task Force Member Countries. Switzerland. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.holocausttaskforce.org/education/holocaust-education-reports/switzerland-holocaust-education-report.html> - Заголовок з титул. екрану.

Стаття присвячена актуальній проблемі дослідження теорії та практики побудови навчально-виховного процесу на принципах педагогіки толерантності з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду використання стратегії співробітництва.

Ключові слова: *толерантність, педагогіка толерантності, стратегія співробітництва.*

Стаття посвящена актуальной проблеме исследования теории и практики построения учебно-воспитательного процесса на принципах педагогики толерантности с учетом отечественного и зарубежного опыта использования стратегии сотрудничества.

The article is devoted to the actual problem of theory and practice of educational process based upon principles of tolerance taking into consideration national and international experience in cooperative learning strategy.